

Pavel Florenskij a Andrej Bělj – magie slova a symbolu II

Autor: Lenka Naldoniová, Jan Vorel

Abstract

Pavel Florenskij and Andrej Belyj – The Magic of Word and Symbol. – Symbolists inspired by Plato understood word ontologically – word interconnects higher substance with a thing placed in the phenomenal world and thus it changes the thing according to the perfect idea. An exquisite role is played here by a poet and mystic. A symbolistic poet was a tool used for interpreting higher truths. Andrej Belyj can be taken as a typical example of such a poet and Pavel Florenskij, a mystic was, at the beginning, inspired by a prayer where the name of “God” was being proclaimed. Certainly, we cannot limit the thinkers this way. For example Florenskij was also a scientist and mathematician although he compared his abstract theories to his own religious experience.

Florenskij belongs to important theoreticians of Russian symbolism. He understands it as an attitude to world, culture and human life as whole. His viewing of symbolism was influenced by Belyj. What connected them, was mathematics – they both studied it at the same university in Moscow – and the approach to word and symbol.

In the first part of the article we investigate the influences reflected in Florenskij’s thinking about word and antinomy. In the second part we analyze reflection of Florenskij’s aesthetic-philosophical concepts in the ideological and creative world of Belyj, the attention being paid especially to his understanding of word and symbol.

Keywords: philosophy and literature of Russian symbolism, Florenskij’s and Belyj’s approach to symbolism, interfaces between art-focused theories and ideological structures, understanding of symbol, the phenomenon of word

Klíčová slova: filosofie a literatura, ruský symbolismus, Florenského a Bělého esteticko-filosofický systém, ontologický význam slova, teorie symbolu

(pokračování z č. I/VII/2010)

II. Setkání filosofa a básníka

«Вся суть в Флоренском... Оригинальные мысли его во мне жили... Любил он говорить о теории знания; и укреплял во мне мысль о критической значимости символизма».

Андрей Белый

Memoáry Andreje Bělého a autobiografické poznámky Pavla Florenského svědčí o tom, že prvním impulsem k setkání těchto dvou významných osobností ruské kultury počátku 20. století byly teorie Bělého otce – profesora matematiky Nikolaje Vasilijeviče Bugajeva (1837–1903), jehož posluchačem na Moskevské univerzitě byl mimo jiné i budoucí

významný církevní činitel, filosof a matematik P. A. Florenskij. Bugajevovy originální matematické logicko-filosofické úvahy, týkající se matematické analýzy a teorie čísel, nazvané jím samým *aritmologií*, které na konci 19. století rozvířily celou řadu vědeckých diskusí v oboru, si kladly za cíl podřídit základy celé matematiky nejstarším filosofickým ideám. Florenskij pak o několik let později hodnotí toto propojení matematiky s metafyzikou jako jeden z nejvýznamnějších obrátů v lidském myšlení vedoucím k celostnímu pohledu na lidskou kulturu.¹

N. V. Bugajev je také jako jeden z přívrženců učení o bytí jako monádě, tj. jako duchovní substanci,² autorem pozoruhodného filosofického článku *Основные начала эволюционной монадологии* (Losskij 2004: 254–255). Podle názorů obsažených v článku dochází N. V. Bugajev k tomu, že minulost nemizí, ale kupí se, a tím se zvětšuje dokonalost monády a celého světa. Tato dokonalost tkví v komplikování duševního světa a narůstání světové harmonie. „Základ života a činnosti monády je etický: zdokonalovat se a zdokonalovat ostatní.“ Konečný cíl a činnost monád tak tkví „v proměně světa na uměleckou stavbu“ (Losskij 2004: 254–255). Myšlenkové postoje N. V. Bugajeva tak mohly mít zcela přirozeně vliv i na konstituování esteticko-filosofických postojů jeho syna a podrobnější pohled na Bělého koncepci symbolismu tento názor jen potvrdí.

Kromě toho, že už v roce 1904 se mezi Bělým a Florenským rozvíjí bohatá korespondence trvajíc s přestávkami téměř celé desetiletí (Переписка П. А. Флоренского с А. Белым 1991: 23–67), začíná se Florenskij (dosud tak kritický k tvorbě symbolistů, např. Alexandra Bloka, Valerije Brjusova, a v neposlední řadě i k tvorbě futuristů) počínaje rokem 1907 intenzivně zajímat o Bělého tvorbu. Výsledkem tohoto zájmu je dlouholeté vzájemné názorové sblížení, jehož dokladem může být spolu s citátem z Bělého memoárů, uvádějící tento oddíl, i několik poznámek ze spisů a korespondence Pavla Florenského:

«...быть может (А. Б.) самым оригинальным явлением современной русской литературы» (Силард 1987: 228); «...мне кажется, я в каждом Вашем движении понимаю Вас, и, быть может, каждую минуту мог бы сделать его сам, если бы с самого начала не стал обрабатывать своих переживаний иначе, чем делаете это Вы. А во многих случаях я спорю с вами и жестко, но это – видимость; на самом деле я разговариваю с самым собою, и отсюда – жесткость приемов». (Письма П. А. Флоренского к Б. Н. Бугаеву – А. Белому 1974: 228)

K prvnímu významnému setkání Andreje Bělého a Pavla Florenského dochází v lednu roku 1904, kdy Andrej Bělýj čte na setkání Ernovy *Filosoficko-náboženské společnosti* svůj referát *Символизм и религия*. V archivu Pavla Florenského můžeme o tomto setkání nalézt následující krátkou poznámku: «Читал сын проф. Бугаева одну свою статью... Чем больше я узнаю его, тем более понимаю, что это замечательная личность, глубокая и совершенно не имеющая в себе той вульгарности *практической жизни*, которая в большей или меньшей степени почти у всех. И все мне перед Бугаевым казались такими жалкими и ничтожными, хотя он почти ничего не говорил». (Из наследия П. А. Флоренского /К истории отношений с А. Белым 1991: 8/)

¹ Nutno poznamenat, že dané pojetí rovněž plně odpovídá přístupům či cestám, jimiž se ve stejné době ubírala i západní věda (Max Planck, Hermann von Helmholtz, Albert Einstein aj.).

² K dalším stoupencům tohoto učení patřili v kontextu ruské filosofie např. Pjotr Jevgenjevič Astafjev a Jevgenij Aleksandrovič Bobrov.

Pomineme-li fakt, že Pavel Florenskij byl především filosof-teolog orientovaný na pravoslaví a Andrej Bělyj básník, prozaik a esejista, jehož myšlenkové postoje se zformovaly zejména pod vlivem filosofických nauk jako gnose a hermetismus a které ho nakonec přivedly k teosofii a antroposofii Rudolfa Steinera, lze říci, že v jistých oblastech svého bádání se obě tvůrčí osobnosti ubíraly společnou cestou. Šlo zde především o snahu propojit v kontextu světové kultury nejstarší filosofická učení založená na mysticismu s nejnovějšími poznatky různých oblastí moderní vědy a moderního umění.

Slovo jako klíč k zaklínání světa

Prvním společným problémovým okruhem Florenského a Bělého byl pohled na fenomén jazyka a slova. Podle Florenského je každý tvůrce v jistém smyslu „mágem zaklínajícím realitu“ prostřednictvím slov. Ve své práci *Имена* (1917) (Florenskij 1988) rozvíjí autor tvrzení symbolistů o vztahu zvuku a významu, ve kterém byl spatřován akt duchovního zjevení podstaty. Duchovní podstata každého jména realizovaného ve zvuku se dá postihnout vcítěním se do jeho zvukového těla. Vnitřním jádrem každého uměleckého obrazu se tak stává jméno jako nový, vyšší druh slova a umělecké dílo je pak určitým prostorem chápaným jako „silové pole“ takových obrazů – jmen.

V pohledu na fenomén slova se Andrej Bělyj podobně jako P. Florenskij snaží na přelomu století, tedy v období, jehož celkový charakter sám označuje jako „krizi života, myšlenky a kultury“ projevující se mimo jiné i „krizí slova“ jako takového, navrátit pojmově vyprázdněným slovům jejich prapůvodní funkci a význam. Koncepce nové kultury a nového umění musí tak být podle obou myslitelů jednoznačně zaměřena na „oživení slov“ stávajících se v mezilidské komunikaci stále více konvenčními prostředky a nakonec pak „mrtvými termíny“. Účelem tohoto snažení má nakonec být „vzkříšení slova“ takovým způsobem, že slovo samotné bude schopné „samostatně, plnohodnotně a esteticky reflektovat život (Шкловский 1914: 12) v celé jeho hloubce a vyjadřovat tak dosud nevyjádřitelné“:

«Новое искусство должно учить видеть Вечное; сорвана, разбита (...), окаменелая маска классического искусства. По линиям разлома выползают отовсюду глубинные созерцания, насыщают образы, ломают их, так как осознана относительность образов. Образы превращаются в метод познания, а не в нечто самодовлеющее. Назначение их не вызывать чувство красоты, а развить способность самому видеть в явлениях жизни их преобразовательный смысл. (...) оно (искусство) тесно соприкасается с религией. Тогда идеи вдвойне животворны. Восхождение к высшим сферам бытия требует внутреннего знания путей. Наш верный проводник – молитва». (Белый 1994: 176)

Tak jako Pavel Florenskij nakonec i Andrej Bělyj věnuje tomuto problému v prvním desetiletí 20. století celou řadu svých statí, mezi nimiž k nejzajímavějším patří stať *Магия слов* (1909) uveřejněná v knize *Символизм*: «...это оживление слова указывает на новый органический период культуры... слово срывает с себя оболочку понятий: блестит и сверкает девственной, варварской пестротой». (Белый 1910: 434) Daný přístup překonávající ryze diskursivní vědění nakonec měl obrovský metodologický i tvůrčí dosah.

Zaměření se na fenomén slova představujícího ve své podstatě nejbytotnější základnu bytí a „klíč k odemykání světa“ je pro Bělého cestou k celkové obrodě kultury: «Слово

строит сердце мира; сердце строит звук (хор); звук в сердце горит». (А. Белый и Иванов-Разумник: Переписка 1998: 637)

Abychom Bělého uvažování v této problémové oblasti lépe pochopili, je nutné upozornit na skutečnost, že se jím v ruském filosofickém kontextu zabýval vedle již zmiňovaných osobností (Vladimir Solovjov, Pavel Florenský aj.) i další význačný ruský myslitel Aleksej Fedorovič Losev. V Losevově myšlenkovém systému hraje slovo důležitou úlohu v poznávání světa. Dochází v něm totiž k odkrytí či projevům tří základních „živlů“: 1) smyslové reality, 2) jejího chápání a 3) fyzicko-fyziologicko-psychologické fakticity nesoucí s sebou toto chápání reality. Hlavní úlohu zde pak hraje živel prostřední, tj. porozumění jako „aréna setkání dvou energií, objektivní (vnější realita) a subjektivní (lidské vědomí)“. Způsob, jakým slovo odráží realitu, tj. cestou porozumění – setkání objektivního a subjektivního v jazyce, dochází skrze její specifické umělecké zpodobnění jako způsobu symbolizace k nejbytošnějším projevům osobnosti tvořícího člověka. V tomto smyslu pak samotná umělecká tvorba představuje „osobnost jako symbol a symbol jako osobnost“ (Losev 1927).³

Losevovy úvahy o přímé souvislosti slova s faktem porozumění a jevem zrodu osobnosti tvořícího člověka pak v obecné rovině zcela jasně korespondují s Bělého esteticko-filosofickým uchopování světa, kde důležitou roli hrají právě lidské vědomí, osobnost a jejich postupné konstituování v kontextu vývoje kultury. Vždy, když hovoří o smyslu a podstatě díla určitého spisovatele, dostává se do centra jeho zájmu svět vědomí jako hlavní princip uměleckého tvoření. Konkrétním příkladem tohoto tvrzení mohou být třeba Bělého úvahy o poezii jeho generačního soupeřníka a blízkého přítele A. Bloka. Zdůrazňuje v nich fakt, že cesta vedoucí „ke smyslu múzy básníka“ je především cestou pochopení jeho „organizujícího centra sebeuvědomění“ umožňujícího: «...нащупать сердце его поэтического организма и пережить это сердце в биениях личной жизни его..., понять организующий центр самосознания Блока: его *само* или *Атман*, действующий сквозь личность». (Памяти Александра Блока 1922: 6, 7)

Ve studii o „renesanci slova“ *Магия слов* Bělýj výstižně formuloval podstatu obrazné („živé“) řeči umění jako „slovní magii“, jejímž prostřednictvím se tvořící člověk snaží vyjádřit nevyjádřitelné dojmy, vzniklé působením okolního světa na jeho svět vědomí. Živá řeč je tak vždy jakousi „hudbou nevyjádřitelného“. Tvůrčí slovo vytváří nový, „třetí svět“ – „svět zvukových symbolů“, které osvětlují všechna tajemství vnějšího světa i tajemství světa uvnitř bytosti nazírající tento vnější svět: «В слове дано первородное творчество; слово связывает бессловесный, незримый мир, который роится в подсознательной глубине моего личного сознания с ессловесным, бессмысленным миром, который роится вне моей личности. Слово создает новый третий мир – мир звуковых символов (...) мир внешний проливается в мою душу, мир внутренний проливается из меня в зори, в шум деревьев; в слове, и только в слове воссоздаю я для себя окружающее меня извне и изнутри, ибо я – слово и только слово». (Белый 1994: 131)

³ Podobně jako Losev uvažuje v dané oblasti např i Florenskij, podle kterého náleží právo na tvoření symbolů, tj. činnosti přetvářející a očišťující svět, jen osobnosti nesoucí v sobě ducha: «Она прекрасна объективно, как предмет созерцания для окружающих; она прекрасна и субъективно как средоточие нового, очищенного созерцания окружающего». (Флоренский 1914: 312)

Existence světa je v Bělého pojetí podmíněna existencí slov. Zde přirozeně navazuje na přístup rozvíjený už kdysi romantiky a nově koncipovaný filosofy druhé poloviny 20. století. Svět je podle Bělého vytvářen v slově s pomocí „zvukových symbolů – metafor“ („metaforu“ chápe jako „paměť prvotního mýtu“). Jestliže každé slovo je především zvuk, pak Bělýj vidí jako zásadní moment při utváření slov „vítězství vědomí (JÁ) v tvorbě zvukových symbolů“. Takto nazíraný pojem „zvuk“ představuje sám o sobě „nedělitelnou, neměnnou a všemocnou entitu“. Ze zvuku teprve vznikají obrazy, rytmy, celý nový svět:

«...всякое слово есть звук. Если бы не существовало слов, не существовало бы и мира. Мое я, оторванное от всего окружающего, не существует вообще; мир, оторванный от меня, не существует тоже; я и мир возникают только в процессе соединения их в звуке... Слово – символ; оно есть понятное для меня соединение двух непонятных сущностей: доступному моему зрению пространства и глухозвучающего во мне внутреннего чувства, которое я называю условно (формально) временем, (...) звук соединяет пространство со временем (...) пространственные отношения он сводит к временным (...) звук есть объективизация времени и пространства». (Белый 1910: 430)

Intence umění produkovat obrazy, jejichž podstatou je schopnost tvořit kvalitativně i kvantitativně nové slovní, a tedy přirozeně i životní vztahy, je neomylný ukazatel toho, že „kořen utvrzování síly tvorby v slovech je v člověku ještě stále živý“. Člověk „vyzbrojený štítem slov“ má pak schopnost vytvářet sebe i okolní svět. Slovo se stává prostředkem vzkříšení dávno ztraceného smyslu a aktem „zaklínání světa“:

«Слово есть заклятие вещей; слово есть призыв и вызывание Бога... Когда я говорю я, я создаю звуковой символ; я утверждаю этот символ как существующий; только в эту минуту я создаю себя (Белый 1910: 440). И потому-то новое слово жизни в эпоху всеобщего упадка вынашивается в поэзии. Мы упиваемся словами, потому что сознаем значение новых, магических слов, которыми вновь и вновь сумеем заклясть мрак, нависающий над нами. Мы еще живы – но мы живы потому, что держимся за слова. Наши дети выкуют из светящихся слов новый символ веры; кризис познания покажется им лишь только смертью старых слов. Человечество живо, пока существует поэзия языка; поэзия языка жива. Мы живы». (Белый 1994: 130)

Bělého uvažování o fenoménu slova má velice blízko k jeho teoriím kultury spjatým s růstem a vývojem vědomí, představujícím cestu k odkrývání smyslu, tj. cestu k jakési skryté, „prvotní významosti“. Vývoj světového prostoru se dosud odehrává cestou postupné decentralizace a fragmentarizace lidského bytí. V jeho pojetí je tedy evoluce viděna jako proces postupného oddělování lidského vědomí od prvotní jednoty a je rozdělena do tří etap. Etapa první představuje „stádium Ráje“ a je právě oním scelením vědomí a kosmického bytí. Další etapu evoluce kultury je možné spatřovat v okamžiku, kdy dochází k vytváření obrazů (Bělýj tento okamžik nazývá „procesem kypění“). Tato etapa se pak vnějškově projevuje vznikem symbolů, mýtů, náboženství a představuje stadium přechodné. Třetí etapa je charakteristická zrodem „myšlenek předmětů“ – pojmů ve skupenství „tvrdých forem ledu a kamene“ – negativních projevů života vedoucích ke smrti, které jsou pro slovesného umělce „metaforami tohoto světa“. Jeho pozitivní energii naopak reprezentují živly vody a ohně, které symbolizují rozpuštění v celku.

Záchranou před, obrazně řečeno, „zkameněním“ či „zmrznutím“ živoucích forem je cesta znovunastolení jednoty mezi bytím, obrazy a pojmy. Zde se Bělyj přitom znovu odvolává na myšlenkový svět Rudolfa Steinera, zejména tři stádia vývoje lidského poznání: imaginaci, intuici a inspiraci, pojmy, které ze Steinerova filosofického systému převzal a dále organicky rozvíjel.

Na počátku tvůrčí cesty vedoucí k obnovení celistvosti stojí čtení a pochopení slov, obrazů a symbolů tak, aby byla překonána tragická antinomie „kosmické skutečnosti“ a „neskutečné, zdánlivé skutečnosti světa“. Takovou činností je prvopočáteční orientace na zvukovou stránku slova, která v sobě nese především snahu nalézt právě zde podstatu slov, obrazů a symbolů a objevit „rajský prajazyk“ – zosobněnou jednotu zvuku a bytí, nositele smyslu bytí. Bělému jde tak především o to, dodat slovům prostřednictvím takového vnímání a chápání jejich esoterický podtext a vytvořit slovo jako symbol jdoucí za hranice jemu dosud dané. Spojení smyslu obrazu a zvuku v jediný celek – „zvukoobraz“ vede nakonec ke zrození vědomí slova v aktu *inspirace*: «Чудо слияния смысла, образа, звука в единую целостность *звукообраза* есть итог расцветания сознания в бессознании звука; это есть инспирация». (Белый 1917: 187)

Odhalení významu zvuků, tajemství obrazů, čtení a pak zejména tvoření „promlouvajících forem“ vede k odkrývání pravdivé kvality věcí a přiblížení ke skutečnosti „par excellence“. V takto realizovaném tvůrčím aktu se potom otevírají „dveře za danost“, za domnělou skutečnost a za hranice pouhého zdání. Zde se sjednocují obě člověku zatím odcizené podoby reality (daná a transcendentní), v „plnou nadsubjektivní a nadobjektivní skutečnost“: «Где выход из круга? В выходе за пределы всех данностей; в созидании нового мира словесных речей и смыслов по образцу бывшего: в акте творения; о прежде бывшем мы знаем: о слове, которое было у Бога». (Белый 1917: 205)

Vztahy mezi evolucí „Kosmu“ a zvuků se Bělyj pokouší formulovat v další ze svých velmi originálních statí *Глоссолалия – поэма о звуке* (1922).⁴ V předmluvě k ní a v následujících kapitolách poémy (rok jejího vzniku svědčí o zřejmém vlivu Steinerova učení) vysvětluje Bělyj svoje chápání fenoménu zvuku jako „gesta na povrchu života vědomí, gesta kdysi dávno zapomenutého obsahu či smyslu“, zvuku jako „paměti kontinentu prvotní jednoty“: «Так же звук я беру здесь как жест, на поверхности жизни сознания, – жест утраченного содержания; и когда утверждаю, что *Сс* – нечто световое, я знаю, что жест, в общем – верен, а образные импровизации мои суть модели для выражения нами утраченной мимики звуков. Что мимика эта в нас вспыхнет и осветится сознанием, в это твердо я верю. (...) Звуки – древние жесты в тысячелетиях; в тысячелетиях моего грядущего бытия пропоет мне космической мыслью рука. Жесты – юные звуки еще не сложившихся мыслей, заложенных в теле моем...»⁵

⁴ V těchto snahách lze samozřejmě spatřovat evokaci některých starověkých filosofických systémů. Jde zejména o Pythagorovo učení, nalézajícího ve stavbě kosmu zvukovou a hudební harmonii (každé těleso v pohybu vydává podle Pythagory zvuk, závisící na velikosti tělesa a rychlosti pohybu; nebeská tělesa probíhající svou drahou vyvolávají „hudbu sfér“). Dále zde mohou být patrné i vlivy učení gnostiků, v němž se vyskytovaly úvahy o posvátných slovech (nomina arcana), která v mysterijním aktu bezprostředně odkrývají tajemství světa (viz např. učení Valentina a jeho žáků vycházející rovněž z Pythagory, kde byly samohlásky považovány za duchovní část abecedy a souhlásky za její část hmotnou).

⁵ БЕЛЫЙ, А. *Глоссолалия – поэма о звуке* [online]. [Cit. 30. 3. 2009]. Dostupné z URL: <<http://www.rvb.ru/belyi>>.

Ústřední myšlenkou této „poémy o zvuku“ je hluboké přesvědčení, že v jazyce tkví „nedozírná tajemství a smysl velikého slova“. Aby tato tajemství mohla být odkryta, je nejdůležitějším úkolem filologie budoucnosti její proměna z umění analytického – „pomalého, váhavého čtení“ – v „tanec proudění všech hvězd a zodiaků“. Tato proměna pak nastolí možnost znovuvytvoření světa pomocí dynamické gestikulace a takto nazírané umění v sobě skrývá možnost poznání, že v nejbytostnějším kořeni vědomí se skrývá myšlenka srostlá se slovem, že zvuk samotný už v sobě nese vědění a odpovědi na jakoukoliv otázku je „mimické gesto“ vyjadřující „život otázky“ uvnitř člověka:

«Над бульжником мостовой простоять можно дни; можно днями себе представить старину его жизни. Но не под силу геологу эту жизнь пережить. Таково положение лингвиста над корнем, обломком дышавшего смысла; он волен часами продумывать перемены корней – по языкам, по векам; но не под силу лингвисту исполниться жестом, стать воздухом корня: летать существами его по истории языков, в сотрясениях воздуха слышать печати древнейшего смысла; и, облакаяся в образ бормочущих былей, восстанавливать то, что *было*».⁶

Ve všech oblastech dobové vědy tedy Bělyj vidí, že jednotlivé pojmy představují pouze fragmenty vědění a jsou od sebe odděleny neproniknutelnými propastmi. Aby mohly být překlenuty, je nutné u všech pojmů odhalit jejich skutečný, esoterický smysl, který spočívá v jejich „kruhové provázanosti“. Cestu k této idealitě pak představuje oblast zvuku odkazující k „zobraznému“, „kořennému“, prapůvodnímu: «Звук – круг кругов: можно в образах мыслить отчетливо, если найти звук единый, связующий их».⁷ Tyto poznatky vedou Bělého k tomu, aby se pokusil vytvořit prostřednictvím nauky o zvuku „novou mytologii“, na jejímž základě se lze dobrat nejen hlubšího pochopení reality, která nás obklopuje, ale i celkového smyslu geneze jsoucího světa: «Звук безобразен, беспонятен, но осмыслен; если бы он развил смысл безотносительно к данным смыслам понятий, – за листопадом словес мы могли бы, проницая словесность, до дна проницать и себя: свою скрытую суть мы могли бы увидеть; и звукословие – опыт; восстановлено мироздание в нем».⁸

Vycházejí z tohoto poznatku, vytváří A. Bělyj na prostoru své „poémy“ postupně celou mytologii stvoření světa plného vědomí, v níž rozhodující roli hraje právě vytváření slov seskupováním zvuků majících svoji energetickou hodnotu. Každý daný zvuk či spojení zvuků do slov má svůj duchovní význam a pomáhá vnímateli lépe a do patřičné hloubky pochopit jakýkoliv čtený text. V celém takto vytvořeném systému jsou kromě vlivů myšlenek autorova duchovního učitele Rudolfa Steinera (zejm. jeho *Eurytmie*) zcela jednoznačně patrné i vazby na starověké filosofické systémy, zejména na již zmiňované pythagorejství a gnosticismus.

Slovo se tak stává exaltovanou promluvou, magickým zaklínadlem, zapřísaháním, modlitbou, „nástrojem sdělení, odhalení, a odkrytí“ (Gadamer 1988: 483), „sebevýkladem lidského života“, prostředkem evokujícím ztracený svět řádu a harmonie, klíčem, který otevírá „trsy zasutých a polozasutých představ“. Slova tedy pro Bělého, tak jako i pro celou řadu jiných význačných myslitelů (viz např. Hanse-Georga Gadamera, Jeana Grondina, Northopa Frye, Martina Heideggera) „zastupují myšlenky, jsou vnějším vyjádřením vnitřní

⁶ *Ibid.*, s. 5.

⁷ *Ibid.*, s. 9.

⁸ *Ibid.*

reality, která není zcela uvnitř“ (Frye 2000: 32), představují „procesuální inkarnaci duchovna“ (Grondin 1997: 52) a přirozeně vedou poznávající subjekt k základním konstantám lidského bytí a „pochopení jeho pobytu ve světě“.

Symbol a symbolismus

Do centra zájmu P. Florenského se z filosofického hlediska dostává pojem symbol jako jediné, synteticky pojaté světonázorové východisko, jehož prizmatem lze pak vidět a chápat všechny projevy lidské kultury. Vycházejí z ontologické stránky symbolu a ovlivněn solovjovovskou koncepcí *všejednoty*,⁹ definuje Pavel Florenskij symbol jako „zjevovanou podstatu, smysl prosvítající obrazem“, jako „tajemné prosvěcování skutečnosti jiným světem a prosvítání jiného světa skrze skutečnost“, jako jev „dvojjediného materiálně-duchovního charakteru“, mající svoji duši a tělo. Jeho prostřednictvím lze spolu s „magií dialogu“ odhalit skutečný a pravdivý smysl poznávaného a postihnout „tušené tajemství světa, viděný i neviděný, symbolický svět v jeho jednotě“ (Maliti 1996: 22). Otázkou a problémem symbolu je tedy pro Florenského otázka vazby *fenoménu* a *noumenonu* a otázka odhalení *noumenonů* ve *fenoménech* a jejich konečného zjevení a ztělesnění.

Symbyly se podle Florenského utvářejí s vnitřní nevyhnutelností podle určitých zákonitostí pokaždé, když začínají fungovat určité stránky ducha. Symbol je tak definován jako „sebepřesahující bytí“, jako podstata – energie srostená či utvářená srosteně s energií jiné, vzácnější a hodnotnější podstaty, tuto podstatu cele obsahuje. Každý symbol má tedy ve své podstatě dvojí povahu, je tedy z jedné strany „lidský“ a ze strany druhé zároveň „nadlidský“. V tomto směru jde o provázanost symbolizujícího a symbolizovaného (označujícího a označovaného) projevující se v symbolu, o synergii „jednoty podstaty a energie“, jež vychází z touhy po živé, organické rovnováze věčně tvořeného světa, pro niž je jediným duchovním cílem hledání, prožívání a syntetické postižení „živé pulsace Absolutního Krásna Pravdy“. Svět je tak ve Florenského úvahách viděn jako „vždy plynoucí, vždy přítomné a rozechvěné polobytí“, za kterým citlivé smyslové orgány mohou zachytit jinou, neviděnou skutečnost, nesoucí svůj tajemný význam:

«...символы возникают, рождаются в сознании и исчезают из него, но они в себе – вечные способы обнаружения внутреннего, вечные по своей форме; мы воспринимаем их лучше или хуже, смотря по действительности некоторых сторон духа. Но мы не можем сочинять символов, они сами приходят, когда исполняешься *иным* содержанием. Это *иное* содержание, как бы вливаясь через недостаточно вместительную нашу личность, выкристаллизовывается в виде символов, и мы преобразуемся этими букетиками цветочков и понимаем их, потому что букетик на груди снова тает, обращаясь в то, из чего был создан». (Переписка П. А. Флоренского с А. Белым 1991: 33) «Символ и был подглядыванием тайны. Ибо тайна мира символами не закрывается, а именно раскрывается, в своей подлинной сущности». (Florenskij. 1988: 120) «Вглядишься в явление – и увидишь, что оно есть шелуха другого глубже его лежащего. И то, глубже лежащее, – есть *ноумен* в отношении первого, как *феномена*». (Florenskij 1988: 23)

⁹ Tj. principu vnímaného Vladimírem Solovjovem a později i Pavlem Florenským jako prožívání spojení mezi pozemským – organickým světem a světem nadpozemským – transcendentním, spojení uváděného do pohybu „tvůrčím aktem“ Stvořitele a chápaného jako základní východisko poznávání v každé oblasti lidské činnosti.

Stejně jako pro P. Florenského byl i pro A. Bělého symbolismus nejen jistou literární školou,¹⁰ ale na prvním místě především systémem či přístupem, s jehož pomocí lze docílit uchopení podstaty lidského života a světa jako celku.

Každé skutečné umění je podle Andreje Bělého ve své nejhlubší podstatě symbolické, jelikož představuje organické spojení dvou pořádků, pořádku jevů vnějšího světa a pořádku živoucího vědomí. Toto spojení je tedy jednotou světa vnějšího a vnitřního a jeho smysl je pak možné odhalit v metafyzice a mystice jako ukazatelích cesty komplexního přetvoření lidské bytosti a objevení nových forem bytí. V důsledku toho pak chápe Bělýj symbol jako interakci jeho tří následujících složek:

1) symbol jako obraz viditelné reality vzbuzující v našem vědomí určité emoce, 2) symbol jako alegorie vyjadřující ideový smysl obrazu (smysl filosofický, náboženský a společenský) a 3) symbol jako výzva k tvorbě skutečného života. Žádná z těchto tří složek ovšem nesmí převažovat nad druhou, naopak za jejich vzájemného spolupůsobení vzniká konečný symbolický obraz jako živoucí celek ve vědomí člověka. Z hlediska religiózní terminologie potom Bělýj tuto trojčlennou strukturu vysvětluje následujícím způsobem: «Трехчленное символическое построение: 1) образ (плоть), 2) идея (слово), 3) живая связь, преопределяющая и идею, и образ (слово, ставшее плотью)». (Белый 1994: 124)

Pro Bělého je symbolismus reálným fenoménem, protože symbol sám o sobě nemůže být nikdy jen pouhou iluzí: «Символ есть образ, взятый из природы и преобразованный творчеством; символ есть образ, соединяющий в себе переживание художника и черты взятые из природы». (Белый 1911: 41) V tomto smyslu tedy může být Andrej Bělýj označen za představitele tzv. realistického symbolismu, pro jehož stoupence představuje symbol reálnou podstatu všech věcí (realia in rebus), jejich skryté jsoucno ukryté hluboko pod povrchem, a ne toliko jen prostředkem sloužícím k vyvolání a navození analogického duševního stavu a jediného poetického prožitku ve vztahu umělec v okamžiku tvoření–vnímání (tzv. idealistický symbolismus).¹¹ Jde o intuitivní zření vyšší reality, a tedy právě podstaty jevů skrze pozorovanou realitu. Zprostředkující roli pak v tomto ohledu hraje symbolický obraz jako jakýsi „souzvuk“ vnější reality a vnitřní podstaty všech jevů.¹²

Závěrem tohoto oddílu je tedy možné konstatovat, že ačkoliv se sám Andrej Bělýj mimo svoji spisovatelskou činnost prezentuje jako autor celé řady filosoficko-estetických statí, patřil Pavel Florenskij vedle Vladimíra Solovjova na ruské filosofické půdě v období

¹⁰ «Символизм в широком смысле не есть школа в искусстве. Символизм – это и есть искусство. Романтическая, классическая, реалистическая и сама символическая школа – только способ символизации образами переживаемого содержания сознания. И потому-то смешны противоположения реализма, т. е. метода тому, что этот метод оформливает». (Белый 1911: 263)

¹¹ „Idealistický symbolismus obrací se tedy k vnímavosti, realistický symbolismus předpokládá jasnovidění věci u básníka a postuluje totéž jasnovidění věci u posluchače. To je čistá symbolika nebo hieroglyfika. Pathos idealistického symbolismu je tady iluzionismus; pathos realistického symbolismu vede přes Augustinovo transcende te ipsum k heslu a realibus ad realiora.“ (Máchal 1935: 135–136)

¹² Nutno ještě dodat, že na konstituování výše uvedených názorů Bělého měly nemalý vliv rovněž teorie a výchovné metody Rudolfa Steinera. Jejich hlavním úkolem totiž bylo odhalit v člověku dosud skryté a uzamčené „tajné duchovní síly“ sloužící k poznání nadsmyslového světa a skryté podstaty všech věcí. V předmluvě ke své *Teosofii* rozvíjí Rudolf Steiner myšlenku, že lidský život nabývá svoji skutečnou hodnotu právě prostřednictvím nazření této skryté podstaty všech věcí. V tomto ohledu byl tento přístup blízký fenomenologii a současně i hermeneutickým přístupům, jak je vymezil zejm. Wilhelm Dilthey.

počátku 20. století k osobnostem, jež měly zásadní vliv na konstituování Bělého myšlení o umění.

ju

Závěrem

Florenského symbol je realita skrývající v sobě antinomickou podstatu bytí, kterou člověk poznává diskursivní intuicí. Povýšením antinomie na princip poznání a reality Florenskij překračuje meze západní aristotelské tradice zakládající se na absolutizaci principu identity, kontradikce a vyloučení třetího. A toto propojení teze a antiteze v jednotné pravdě, tedy antinomie, se stalo jednou z hlavních charakteristik nejen filosofických úvah Pavla Florenského, ale i ruské náboženské filosofie, která ovlivnila i uměleckou tvorbu Bělého.

Bělého pojetí symbolismu představuje složitý komplex esteticko-filosofických pohledů na věc. Pro snazší pochopení dané problematiky je tedy nezbytně nutné pohlížet na jednotlivé aspekty jeho tvorby z hlediska širšího významového kontextu. Symbolismus (a s ním související celkové chápání vývoje umění) u Andreje Bělého nikdy nepředstavoval jen specifický umělecký směr či přesně vyhraněnou literární školu. Nazírá ho především jako způsob myšlení a chápání světa (*modus cogitandi*) a způsob bytí v něm (*modus vivendi*). Důležitou roli zde tedy hraje pojem syntézy či jednoty všech uvedených myšlenkových oblastí a kategorií. Proto Bělýj ve svém výkladu vždy prezentuje symbolismus jako „pyramidu“, jejíž hrany tvoří bytí, náboženství, filosofie, umění, společenské a technické vědy střetávající se v jednom bodě – symbolu.

«Теория символизма – это исходная точка всех теоретических построений: теории познания, религии, эстетики и науки суть частные задачи теории символизма, формулированной в общем виде». (Белый 1911: 269) Z tohoto poznatku je zřejmě nutné vycházet v dalším úsilí o poznání a pochopení některých aspektů Bělého estetiky, v níž dominuje idea vytvoření „nového náboženství“ a v němž se mystické snažení ducha každého individua spojuje s tvůrčím přetvořením světa.

(konec)

SEZNAM LITERATURY

BĚLYJ, Andrej, FLORENSKIJ, Pavel Alexandrovič. *L'arte, il simbolo e Dio: lettere sullo spirito russo*. Milano: Medusa, 2004. ISBN 88-7698-002-4.

БЕЛЫЙ, Андрей. *Символизм как миропонимание*. Москва: Республика, 1994. ISBN 5-250-02224-3.

БЕЛЫЙ, Андрей. *Символизм: Книга статей*. Москва: Мусагет, 1910.

БЕЛЫЙ, Андрей. *Арабески*. Москва: Мусагет, 1911.

БЕЛЫЙ, Андрей. *Жезл Аарона (о слове в поэзии)*. Москва: Скифы, 1917.

БЕЛЫЙ, Андрей. *Глоссолалия – поэма о звуке*. Томск: Водолей, 1994. ISBN 5-7137-0017-8.

БЕЛЫЙ, Андрей. *Глоссолалия – поэма о звуке* [online]. [Cit. 30. 3. 2009]. Dostupné z URL: <<http://www.rvb.ru/belyi>>.

БЕЛЫЙ, Андрей. *Символизм как миропонимание*. Москва: Республика, 1994. Магия слов, s. 131–142. ISBN 5-250-02224-3.

БЕЛЫЙ, Андрей. *Символизм как миропонимание*. Москва: Республика, 1994. Смысл искусства, s. 106–131. ISBN 5-250-02224-3.

БЕЛЫЙ, Андрей. ИВАНОВ, Разумник Васильевич. *Переписка*. Санкт-Петербург: Феникс, Atheneum, 1998. ISBN 5-901027-18-3.

BERĎAJEV, Nikolaj Alexandrovič. *Ruská idea: základní otázky ruského myšlení 19. a počátku 20. století*. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-069-6.

BOLSNAKOFF, Serge. *Incontro con la spiritualità russa*. Torino: Società editrice internazionale, 1990. ISBN 88-05-05147-0.

БУГАЕВ, Николай Васильевич. Основные начала эволюционной монадологии. *Вопросы философии и психологии*, 1893, 17, № 2, s. 26–44.

ECO, Umberto. *O literatuře*. Praha: Argo, 2004. ISBN 80-7203-588-6.

ФЛОРЕНСКИЙ, Павел Александрович. *Столп и утверждение истины*. Москва: Путь, 1914.

ФЛОРЕНСКИЙ, Павел Александрович. Имена. *Вопросы литературы*, 1988, 31, № 1, s. 146–176. ISSN 0042-8795.

ФЛОРЕНСКИЙ, Павел Александрович. Антоний романа и Антоний предания. *Богословский вестник*. 1907, 1, № 1, s. 119–159.

ФЛОПЕНСКИЙ, Павел Александрович. Воспоминания. *Литературная учеба*, 1988, № 6, s. 120. ISSN 0203-5847.

ФЛОПЕНСКИЙ, Павел Александрович. *Общечеловеческие корни идеализма* [online]. [Cit. 30. 3. 2009].

Dostupné z URL: <<http://www.magister.msk.ru/library/philos/florensk/floren01.htm>>.

ФЛОПЕНСКИЙ, Павел Александрович. *Магичность слова* [online]. [Cit. 30. 3. 2009].

Dostupné z URL: <http://www.vehi.net/florensky/vodorazd/P_46.html>.

FLORENSKIJ, Pavel Alexandrovič. *Il valore magico della parola*. Milano: Medusa, 2003. ISBN 88-88130-01-2.

FLORENSKIJ, Pavel Alexandrovič. *Sloup a opora pravdy*. Velehrad-Roma: Refugium, 2003. ISBN 80-86715-10-8.

FLORENSKIJ, Pavel Alexandrovič. *Ob imeni božiem* [online]. [Cit. 30. 3. 2009].

Dostupné z URL: <http://www.vehi.net/florensky/vodorazd/P_47.html>.

FLORENSKIJ, Pavel Alexandrovič. *Imeslavie kak filosofskaja predposylka*, kap. 9 [online]. [Cit. 30. 3. 2009].

Dostupné z URL: <<http://www.magister.msk.ru/library/philos/florensk/floren01.htm>>,

URL: <http://www.vehi.net/florensky/vodorazd/P_47.html>.

FRYE, Northop. *Velký kód. Bible a literatura*. Brno: Host, 2000. ISBN 80-86055-68-X.

GADAMER, Hans-Georg. *Истина и метод*. Moskva: Progress, 1988. ISBN 5-01-001035-6.

GRONDIN, Jean. *Úvod do hermeneutiky*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-43-7.

Из наследия П. А. Флоренского (К истории отношений с А. Белым). *Контекст, Литературно-теоретические исследования*, 1991, s. 3–22. ISSN 0208-3019.

LINGUA, Graziano. Le parole e le cose. La filosofia del nome di P. A. Florenskij [online]. [Cit. 30. 3. 2009] *Dialegesthai. Rivista telematica di filosofia*.

Dostupné z URL: <<http://mondodamani.org/dialegesthai/grl01.htm>>. ISSN 1128-5478.

ЛОСЕН, Алексей Фёдорович. *Диалектика художественной формы*. Москва: Автор, 1927.

LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič. *Dějiny ruské filozofie*. Velehrad-Roma: Refugium, 2004. ISBN 80-86715-26-4.

MÁCHAL, Jan. *O symbolismu v polské a ruské literatuře*. Praha: Orbis, 1935.

MALITI, Eva. *Symbolismus jako princíp videnia*. Bratislava: SAV, 1996. Realistický symbolismus Pavla Florenského, s. 20–51. ISBN 80-224-0469-1.

MARRAS, Lorenzo. Preghiera e desecolarizzazione. Il problema del Nome di Dio nella disputa dell' Athos. *Fondazione Idente di Studi e di Ricerca*, 2006, Volume II, s. 32–50.

MEYENDORFF, John. *San Gregorio Palamas e la mistica ortodossa*. Milano: Gribaudi, 1997. ISBN 88-7152-470-5.

НОВИКОВ, Лев Алексеевич. *Стилистика орнаментальной прозы Андрея Белого*. Москва: Наука, 1990. ISBN 5-02-011026-4.

Памяти Александра Блока. Санкт-Петербург: Вольная философская ассоциация, 1922.

Переписка П. А. Флоренского с А. Белым. *Контекст, Литературно-теоретические исследования*, 1991, s. 23–67. ISSN 0208-3019.

Письма П. А. Флоренского к Б. Н. Бугаеву (А. Белому), *Вестник русского христианского движения*, 1974, 114, s. 149–168.

ROSSMAN, Vadim Iosifovič. Platon kak zerkalo ruskoj ideji. *Voprosy filosofiji*, 2005, n. 4, s. 37–50. ISSN 0042-8744.

СИЛАРД, Лена. Андрей Белый и Павел Флоренский (Мнимая геометрия как встреча новых концепций пространства с искусством). *Studia Slavica Hungarica*, 1987, 33, s. 227–238. ISSN 0039-3363.

SOLOVJOV, Vladimir. *Kritika abstraktních principů*. Velehrad-Roma: Refugium, 2003. ISBN 80-86715-03-5.

ШКЛОВСКИЙ, Виктор. *Воскрешение слова*. Санкт-Петербург, 1914.

ŠPIDLÍK, Tomáš. *Spiritualita křesťanského Východu II. Modlitba*. Velehrad-Roma: Refugium, 1999. ISBN 80-86045-33-1.

(*Dr. phil. Lenka Naldoniová*, působí na Katedře filosofie Filosofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě a zabývá se etikou a ruskou filosofií; *PhDr. Jan Vorel, Ph.D.*, působí na Katedře slavistiky Filosofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě. Věnuje se teorii literatury, ruské literatuře a literární komparatistice.)